

10. Проектно-технологічна діяльність учнів на уроках трудового навчання: теорія і методика: Монографія / Бербец В.В., Бербец Т.М., Дубова Н.В. та інші: За заг.ред. О.М.Коберника. – К.: Наук. світ, 2003. – 172с.
11. Симоненко В.Д. Творческие проекты учащихся V–IX классов общеобразовательной школы. – Брянск: НМЦ “Технология”, 1996. – 132с.
12. Тхоржевський Д.О. Система трудового навчання. – К.: Рад. шк., 1975. – 115с.

УДК 37.047.16+ 371.71:94(4)

Єфімова В.М., Могарічева Н.Л.

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ЗДОРОВ'Я В ЕПОХУ АНТИЧНОСТІ

У даний час спостерігається стійке зниження рівня здоров'я дітей і підлітків України. Традиційні підходи вітчизняної медицини в умовах недостатнього фінансування стали неефективними і істотно не зрадили ситуацію в країні до кращого. Проте навіть у високорозвинутих країнах при колосальних фінансових вливаннях в систему охорони здоров'я наголошується стагнація основних демографічних показників, що визначають здоров'я населення.

Здоров'я – це складний, системний феномен. Він має свої прояви на фізичному, психічному і соціальному рівнях розгляду. Існує багато визначень цього поняття, сенс яких визначається професійною точкою зору авторів. Найбільш філософське, всеосяжне і найменше конкретне визначення прийнято ВООЗ в 1948 г.: “Здоров'я – це стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб або фізичних дефектів”

Поняття “здоров'я” припускає культивування таких форм поведінки, які дозволяють покращувати наше життя, робити його благополучнішим, досягати високого ступеня самореалізації [6].

Здоров'я людини – результат складної взаємодії соціальних, середовищних і біологічних чинників [1]. Прийнято вважати, що внесок різних чинників в стан здоров'я наступний:

- спадковість – 20%;
- навколишнє середовище – 20%;
- рівень медичної допомоги – 10%;
- спосіб життя – 50%.

Аналіз визначень поняття “здоров'я” і чинників, що впливають на нього, визначає пріоритети раннього формування культури здоров'я як елементу соціалізації людини [2; 5]. Навіть класичні фізіологічні визначення поняття “здоров'я” зачіпають соціальні і психічні складові. Проте, не дивлячись на те, що проблема здоров'я носить яскраво виражений комплексний характер, вона, на жаль, дотепер часто розглядається лише в медичному контексті.

У нашому розумінні “культура здоров'я” не стільки медична, скільки педагогічна проблема. Тому формування здорового способу життя повинно бути закладено в зміст освіти людини [3; 4]. Спроби педагогічної громадськості затвердити проблему здоров'я як психолого-педагогічну вступають в суперечність з традиційним відношенням до охорони здоров'я як суто медичному питанню.

Метою даного дослідження був аналіз педагогічних підходів до формування здорового способу життя (культури здоров'я) в античну епоху. Для проведення дослідження використовували твори античних авторів, дані археологічних експедицій на території Криму (Херсонес і ін.), праці сучасних істориків.

Ідеалом античної епохи була гармонійно розвинена людина, і вся система виховання була орієнтована на досягнення даної мети. Грецька пайдея – (виховання, навчання, освіта,

культура, освіта – весь комплекс цих понять) – гармонійне тілесне і духовне формування людини, що реалізовує всі його здібності і можливості [12].

Концепція системи освіти в Стародавній Греції. Педагогічна система еллінів передбачала збалансоване поєднання фізичних вправ з гуманітарною освітою. Головна роль тут належала не тільки педагогічним або політичним, але, в першу чергу, естетичним принципам еллінів. У Греції фізичному вихованню деколи формально протиставлялася філософія (насправді ж вони доповнювали один одного). Так, Ісократ виступав проти безрозсудного захоплення гімнастикою за рахунок розумового розвитку. Він писав: “деякі з людей, що жили задовго до нас винайшли і заповідали нам дві науки: та, об’єктом якої є людське тіло, називається педотрибика, і частиною її є гімнастика, інша ж займається душею людини і називається філософією. Обидві науки ці відповідають один одному, зв’язані і узгоджені між собою, і з їх допомогою наставники цих наук роблять людські душі розумнішими, а тіла більш досконалими: науки ці недалеко стоять одна від одної і користуються схожими методами навчання, вправами і іншими засобами і встановленнями” [7].

Докази і підтвердження можливої діалектичної єдності філософського виховання і фізичної підготовки еллінів надає нам сама антична дійсність. По-перше, багато знаменитих філософів, вчені і поети, як правило, були гарними атлетами. По-друге, свої бесіди з учнями еллінські філософи часто проводили у гимнасіях. По-третє, читання поетичних, історичних і філософських творів на стародавніх стадіонах теж служить доказом єдності інтелектуального і фізичного напрямів у виховній системі еллінів [12].

У період розквіту еллінської культури мета освіти – етичного порядку. Їх ідеал виражається у фразі “присутність в людині краси і доблесті” [9]. Сократ говорить із цього приводу: “Трудно придумати що-небудь краще за те, що було прийняте у наших предків: гімнастика для тіла і “музика” для душі”. Програма Платона акцентує увагу на тому, що “підготовче навчання” створює можливість для людини коли-небудь досягти такого знання завдяки гармонійному розвитку душі і тіла; одночасно воно наперед направляє до цього досягнення, створює нахил до нього, щепивши корисні звички” [9].

Незалежно від розбіжностей в поглядах на принципи виховання, кращі представники античної Греції сходилися в одному: душа і тіло повинні бути однаково здійснені і не можна розвивати одне в збиток іншому.

Організація навчання в античну епоху. Перші загальноосвітні школи в Афінах з’явилися, ймовірно, ще в VII столітті до н.е.

Дослідження грецької колонії в Криму показали, що херсонеські діти здобували типову еллінську освіту [11]. У античному Херсонесі, особливо в перших століттях н.е., серед різних верств дорослого міського населення широкого поширення набула письменність. У міському некрополі досить часто зустрічаються віршовані епітафії, а серед похоронного інвентаря – різноманітні іграшки, стригили і інші предмети палестритів. Проводилися тут і спортивні змагання учнів гимнасія, а також деякі популярні оратори. Все це указує не тільки на існування загальної освіти громадян, але і певної системи їх виховання [8].

Фахівці указують на те, що елементарне навчання в давньогрецькій школі залишалось незмінним впродовж багатьох століть. Не мінялася, мабуть, і методика навчання, що дозволяє нам з відомою підставою при вивченні освіти у Херсонесі привертати педагогічні методи і прийоми, що згадуються античними авторами.

Звично після народження дитини і до семи років головний нагляд за дітьми у стародавніх греків брала на себе матір. У цьому віці основою виховання дітей було спілкування з матір’ю, годувальницею, а також різні ігри, до яких стародавні греки відносилися дуже серйозно, вважаючи, що, граючи, дитина робить те, чим згодом займатиметься в житті [8].

У грецьких сім’ях хлопчики і дівчатка перші роки життя виховувалися разом. Вони жили до семи років в кімнатах матері і гуляли у внутрішньому дворіку будинку [11].

Періоду раннього дитинства в античності надано розвиватися під знаком найповнішої безпосередності, пройнятої любов'ю: інстинктам дитини наданий простір, і він розвивається вільно. Йому виявляється поблажливість: адже все це так маловажно! Розвивати – як наші педагоги стараються зі всіх сил – дитину ради нього самого показала б стародавнім абсолютно даремною турботою [9].

У семирічному віці починається школа: вже давно суспільне виховання в Греції стало правилом [9]. Освіта греків розділялася на три ступені: початкове, яке одержували більшість хлопчиків у віці від 7 до 12 років, середнє, що давалося в граматичній школі і доступне більш менш заможним сім'ям, і вище в школах філософів і риторів. У Херсонесі можна було одержати два перші ступені.

У Афінах існували три види шкіл, які могли відвідуватися одночасно: граматична, музична і гімнастична (палестра). У палестрі хлопчик-афінянин проводив значну частину дня. Тут під керівництвом педономів і гімнастів учень проводив час в безперервних вправах і дружніх змаганнях зі своїми однолітками. Але вже з 14–16-літнього віку виховання афінянина протікало в суспільних гімнасіях, де їм керували гімнасіархи, педотріби і всі ті ж гімнасти. Значно збільшувалося фізичне навантаження підлітка. Одночасно вводилися і елементи суспільного виховання (бесіди з дорослими, відвідини театрів, судів, народних зборів, музичних змагань і змагань атлетів). Хлопчика послідовно привчали не тільки до елементарної товарищескості, але і до активної соціальної позиції [12].

Після досягнення семирічного віку дітей в Херсонесі, як і повсюдно, в Стародавній Греції, ймовірно, починали навчати грамоті, рахунку, знайомити з міфами і літературою. Ці предмети, доповнені заняттями музикою, мали відношення до так званої мусическої освіти, а разом з гімнастичним складали систему освіти для дітей молодшого віку. Вона включала також і моральне виховання.

З 12 до 15 років вчилися в граматичній школі, а з 16 до 18 займалися в гімнасії, доступному лише дітям громадян. У будь-якому гімнасії обов'язково була бібліотека.

Греки прагнули гармонійно розвивати розумові і фізичні здібності дитини. Тому в шкільну програму другого ступеня, разом з вивченням гуманітарних і природних наук, входило навчання музиці і заняття різними видами спорту [11]. Значна увага в мусичній школі приділялася музичній освіті, яка була важливим елементом давньогрецької системи виховання. Найголовнішим була не професійна підготовка, а уміння розбиратися в музиці. Мусическа освіта звично доповнювалася гімнастичною, тобто фізичною підготовкою, яка починалася в школі.

Культура тілесного здоров'я в античну епоху. Можна вважати, що до перших століть н.е. в Стародавній Греції був вже накопичений значний досвід і вироблені методи фізичної підготовки, що розвиває силу, гнучкість, витривалість, сприяючій зрештою виконанню майбутніми громадянами свого обов'язка як в мирний, так і у військовий час. Але, мабуть, фізична підготовка хлопчиків відрізнялася, як відзначав ще Арістотель, помірністю, враховувався їх вік [8].

Безпосередньо за фізичну підготовку учнів гімнасія відповідали педотріби – вчителі гімнастики. Вони не тільки навчали, але і виховували своїх учнів. Оскільки навчання в гімнасії було систематичним, педотріби поступово підвищували фізичні навантаження, починаючи з легших вправ і ігор, а потім переходили до важких.

Значно більше, чим про інші сторони системи освіти, відомо про фізичне виховання херсонеситів, тому що в написах згадуються гімнасії і його керівники, а також різноманітні види атлетики, в яких вихованці гімнасія брали перемоги. Тренування хлопчиків починалися під керівництвом педотріба на палестрі – спеціально обладнаному майданчику для вправ. Потім фізичне виховання продовжувалося в гімнасії. Там на чолі педотрібів стояв вчитель гімнастики, що умів підібрати для кожного відповідний цикл вправ. Звернення до вчителя гімнастики прирівнювалося до лікування у лікаря, тому що обидва вони, за словами Платона, “налагоджують тіло і упорядковують його”. Знаменитий лікар Гален порівняв вчителя

гімнастики з досвідченим лікарем, що визначає кожному спеціальне харчування, а педотріба – з кухарем, що готує страви, але що не знає про їх корисні і лікувальні властивості [11].

Організація учбово-виховного процесу. Перші шкільні закони Стародавньої Греції склав Солон. Зокрема, передбачалося, щоб заняття в школах проводилися тільки в денний час, бо вже тоді було ясно, що штучне освітлення псує зір дітей і дорослих.

На думку ряду фахівців, в Стародавній Греції дитина відвідувала три заклади паралельно: словесну, музичну і гімнастичну школу. Але музика вводиться тільки на рівні середньої освіти. З семи років основними предметами були словесність і гімнастика. При теперішньому стані наших джерел важко визначити, як саме розподілявся час в рамках учбового дня між цими двома предметами. Можливий регламент освітньої установи описаний А.-І. Марру [9]. “Учбовий день починався дуже рано, трохи з світанком. Дитина прямує прямо в палестру і проводить там ранок. Потім він миється, повертається додому і опівдні обідає; у післяполудневий час він відправляється в школу, де вчиться читати. Але, при тому зростанні впливі, який припадав на частку словесності, другий урок мало-помалу ставав все більш потрібним, і день починався саме з нього. Фізичне виховання задовольняється останніми уранішніми годинами” [9: 208]. Пізніші джерела в епоху Римської Імперії надійно свідчать – як для грецького Сходу, так і для латинського Заходу, – що шкільний день організований таким чином: вранці, з світанком, дитина відправляється до шкільного вчителя (викладача словесності). С того моменту, коли гімнастика з’являється в програмі, дитина потім відправляється на урок фізичної культури; потім – баня, повернення додому, денний прийом їжі. У другій половині дня він повертається в школу на другий урок читання-письма [9: 382].

Грецький рік не знає нічого подібного щотижневій перерві, яку під впливом іудаїзму приймає римське суспільство, починаючи з I століття до н.е. Школи еллінізму не знали у власному сенсі і канікулярних перерв. Вони припиняють роботу із-за різних свят, релігійних і цивільних, місцевих або загальнонародних, не говорячи вже про свята в самому шкільному середовищі [9: 208].

Розподіл школярів по класах доручався педоному. Поки не одержані навіть приблизні дані про наповнюваність класів в античну епоху. Проте, оскільки закон обумовлював право вчителя заявляти протест з приводу “дуже великого числа дітей”, до них направлених, то, мабуть, віддавалися перевага непереобтяженим класам [9: 209].

Історики мають в своєму розпорядженні велике число свідоцтв, які показують, що антична педагогіка орієнтувалася на освіту, можливо, більш індивідуалізовану, ніж сучасна. Відсутність еквівалента нашої “дошки”, характерного знаряддя колективного навчання, для неї показово.

Організація фізичного виховання. Спорт для греків – не просто визнана розвага. Його сприймали як вельми серйозне заняття, тісно пов’язане з гігієною і медициною, і рівним чином, – з естетикою і етикою. Так, Арістофан з 60 з гаком віршів 8 присвятив музиці, про навчання грамоті він не говорить ні слова, а решта творів стосується фізичного виховання, особливо його етичної сторони [9].

Вся грецька культура пронизана ідеєю фізичного здоров’я і досконалості. Гімнастичні заняття практикувалися з дітьми в найніжнішому віці. Йдеться не тільки про Спарту, а про весь грецький світ, де, починаючи з семи – восьмилітнього віку, розумове виховання дитини супроводжувалося його фізичним вихованням.

Фізичне виховання доручалося спеціальному наставнику педотрібу, функції якого не обмежувалися спортивною підготовкою, а в першу чергу визначали виховання культури здоров’я. Педотріб забезпечував формування здорового способу життя, навчав правилам гігієни і розпорядженням, виробленим грецькою медициною. Одержані навички дозволяли спостерігати за власним фізичним розвитком, корегувати дію вправ, підбирати режими, відповідні для різних темпераментів [9; 10]. Навчання гімнастиці не зводилося до прикладів і практики. Важливим елементом навчання був зважений аналіз різних рухів, прийнятих при атлетичних вправах [9].

Турботи і роздуми про завдання професії примушували педотріба наказувати своєму учню цілий ряд загальних вправ, непрямим чином сприяючих підготовці до основних атлетичних випробувань. І тут грецька педагогіка приклала величезні інтелектуальні зусилля, аналізуючи спостереження і роблячи відкриття. Набір загальних вправ досяг повного розквіту в II – III століття до н.е. У переліку вправ для загального розвитку дитини включалися: ходьба по перетнутій місцевості, біг на обмеженому просторі (близько 30 м), біг по колу, пробіжки вперед і назад, біг і стрибки на місці, удари ногами по сідницям, випад ногою в стрибку, рухи руками, не говорячи вже про складніші заняття, таких як вправи на канаті, ігри з обручем та ін.

На вершині свого розвитку грецька гімнастика опинилася в деякому розумінні подвоєна. До чисто спортивної техніки, успадкованій нею з давніх пір, додалася оздоровча гімнастика, що дуже нагадує “аналітичний метод”, що високо цінувався шведською гімнастикою XIX століття. Другий аспект нам відомий головним чином з медичної літератури римського часу. Але буде помилкою думати, що практикували таку гімнастику тільки лікарі і лише в медичних цілях (звичайно, лікувальна гімнастика існувала: очні захворювання і замки лікувалися ходьбою на шкарпетках, гонорея – пробіжкою, нетримання – плаванням). За свідченням самого Галена, оздоровча гімнастика розумілася як елемент виховання підлітків чотирнадцяти років і старше, а також дітей молодшого віку [9].

В цілому, як засоби фізичного розвитку і вдосконалення душі і тіла в античну епоху використовувалися найрізноманітніші види рухової активності. Так, Платон відносить до гімнастики і танці. Він підкреслює їх виховну роль: танець – це засіб дисциплінувати, підпорядкувати гармонії закону природне прагнення всякої юної істоти рухатися, розтрачувати енергію; тим самим вони безпосереднім і найдієвішим чином впливають і на моральність.

Вимоги до організації спортивних занять для здоров'я і для олімпійських досягнень значно відрізнялися і ніколи не підміняли один одного. У Стародавній Греції з давніх пір існував спорт професіоналів, що поступово все більш віддаляється від любительського спорту, а значить, і від шкільного [9].

Таким чином, фізичне виховання в античну епоху залишається одним з істотних компонентів формування культури здоров'я. Проте педагоги, що забезпечували фізичне виховання в Стародавній Греції, сполучали професійні навички вчителя валеології, біології людини, безпечній життєдіяльності з підготовкою викладача фізичної культури. У працях Платона і Сократа наголошується прагнення повернути спорту його власне виховний сенс, його етичне значення, його роль, разом з інтелектуальним вихованням і в тісній співпраці з ним, у формуванні характеру і особи.

В цілому, велике значення в платонівській концепції гімнастики має область гігієни, розпорядження, що стосуються режиму, зокрема режиму харчування – теми, улюбленої в медичній літературі того часу. Медицина зробила величезний вплив на думку Платона, не менше, якщо не більше, ніж математика. При цьому грецька медицина “стала бачити головне своє завдання не в безпосередній боротьбі з хворобою, а в підтримці здоров'я за допомогою правильного встановленого режиму. Це викликало зближення професій лікаря і спортивного тренера” [9].

Таким чином, аналіз основних підходів до формування культури здоров'я в епоху античності дозволяє доповнити і розширити сучасні методики формування здорового способу життя дітей і підлітків. На території України розташовується значна кількість пам'яток античної історії і культури. Розробка регіональних програм формування здорового способу життя, тематичних уроків і екскурсій, залучення історичного досвіду до естетичного і фізичного виховання учнів може стати важливим внеском в затвердження культури здоров'я серед молоді України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Булич Э.Г., Муравов И.В. Здоровье человека: Биологическая основа жизнедеятельности и двигательная активность в ее стимуляции. – К., Олимпийская литература, 2003. – 424 с.
2. Ефимова В.М. Валеологизация образования как неотъемлемый элемент современной профессиональной подготовки. – Мат. Международной научно-практич. конференции, посвященной трехсотлетию профессионального образования в России. – М., 2001. – С. 171–175.
3. Ефимова В.М. Инновационно-валеологические подходы к образованию в контексте рекреационной специализации региона. В сб. Материалы VI международной конференции “Актуальные вопросы развития инновационной деятельности”. Симферополь, 2002. – С. 165–167;
4. Ефимова В.М. О здоровьесберегающих подходах при координации управления системами здравоохранения и образования региона. – Збірник наукових праць “Соціально-економічні дослідження в перехідний період” / Механізми реалізації регіональної політики. Частина 2. – Львів, 2003. – С. 208–210.
5. Ефимова В.М. Здоровье нации: подготовка специалистов XXI века. – Збірник наукових праць “Фальцфейнівські читання”. – Т.1. – Херсон, 2005. – С. 192–194.
6. Здоровье-21: Основы политики достижения здоровья для всех в Европейском регионе ВОЗ (Европейская серия по достижению здоровья для всех, № 6), 1999.
7. Исократ. Об обмене имуществом / Пер. В.Г.Боруховича. – Вестн. древ. ист., 1968. – №2.
8. Кадеев В.И. Херсонес Таврический. Быт и культура (I-III вв. н.э.). – Харьков: АО “Бизнес Информ”, 1996. – 212 с.
9. Марру А.-И. История воспитания в античности (Греция). Москва: “Греко-латинский кабинет” Ю.А.Шичалина, 1998. – С. 425.
10. Матулис Т.Н. (ред.) От глиняной таблички к университету: образовательные системы Востока и Запада в эпоху Средневековья. – М., 1998.
11. Херсонес Таврический в середине I в. до н.э. – VI в. н.э.: Очерки истории культуры / Коллектив авторов. – Харьков: Майдан, 2004. – 732 с.
12. Шанин Ю.В. Олимпийские игры и поэзия эллинов. – Киев, Издательство при Киевском государственном университете издательского объединения “Вища школа”, 1980. – 183 с.

УДК 37 (09)

Левченко М.Г.

ТВОРЧЕ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ІДЕЙ ТА РОЗРОБКА НОВИХ КОНЦЕПЦІЙ В ОСВІТІ УКРАЇНИ II ПОЛОВИНИ XVII – XVIII СТОЛІТЬ

Сучасні питання інтеграції вітчизняної та західноєвропейської освіти ґрунтуються на історично важливих здобутках української освіти, “... що освіту слід реформувати увесь час, нібито цілі освіти – виховання справжнього громадянина, людини, як кажуть, з великої букви, фахівця високого гатунку – постійно змінюється... Освітняни прикладали чимало зусиль, щоб зберегти здобутки вітчизняної освіти за будь-яких освітніх реформ” [1].

Тому для нас важливим є розгляд часу, коли складались основні параметри вітчизняної освіти: фундаментальність, гуманізація, системність і дієвість виховного процесу. І зрозуміло, що сучасне суспільство не може ігнорувати історичного досвіду педагогічних ідей минулого – це і стало метою нашої статті.

Друга половина XVII – XVIII ст. – час розквіту та піднесення української культури. Це період становлення та утвердження стилю українського бароко, який поширився на всі види мистецтва та мав певний вплив й на стан освіти. Якщо зовнішні стильові ознаки співпадали з західноєвропейськими, то духовні витоки українського бароко зовсім інші. Воно виникло на хвилі піднесення національно-визвольної боротьби, відстоювання православної віри, зростання ролі та значення козацтва в українському суспільстві. Вирішальну роль в цих процесах відіграла освіта.